

Methodological criticism on urban studies emphasis on the philosophy of Critical Realism

Abolfazl Meshkini ^{1*}, Ahmad Zangneh², Elham Amirhajlou³

1- Associate Professor, Department of Geography and Urban Planning, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

2- Associate Professor of Geography and Urban Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran.

3- PhD in Geography and Urban Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran.

Received: 19 September 2021

Accepted: 16 July 2022

Extended Abstract

Introduction

Today, critical realism as an interdisciplinary approach especially in field of urban and regional studies creates positive and significant differences. Issues of methodology have strong relations with explanation and priority of agency together with theory structures. In this paper, critical realism, that is in contrast with epistemological positions of traditional and predominant approaches of positivism, has been considered as synthetic and dialectical insight to mean theory of urban and regional planning.

Methodology

Critical realism allows using of method of natural sciences in social sciences, but rejects positivistic perspective in favor of alternative perspective. In reproductive strategy of critical realism, a theory or explanation comes from by affirmation of existence hypothesized mechanisms and structures that are responsible for development of observable, regular succession. In this strategy, models have essential roles. These are used for abstract description of regular succession or studying events. According to critical realism Paradigm, whatever researches tend to searching causative structures and mechanisms, researches take qualitative and abstract aspect. But if researches tend to concrete events and studying things, mainly researches take quantitative and concrete aspect.

Critical realism presents a methodological perspective which takes a critical stance towards positivism and hermeneutics on the one hand and tries to integrate strong points from both theories of science on the other hand. Contemporary critical realism is formulated by Roy Bhaskar and his like-minded circle of British colleagues. If we take explanation to be the core purpose of science critical realism seems to emphasis thinking instead of experiencing, and especially the process of abstraction from the domains of the actual and the empirical world to the transfactual mechanisms of the real world. This kind of thinking has made Bhaskar talking about 'transcendental realism' in his early writings, emphasizing the crossing of the divide between the empirical and the speculative activities of scientific work. This is so because the experienced world of events is not explainable in terms of the empirical facts, but only by way of incorporating non-experienced mechanisms incorporated in objects which may be within or outside our domain of investigation.

In this study, relationships between agents that are producer of result of development classified

*. Corresponding Author (Email: meshkini@modares.ac.ir).

Copyright © 2022 Journal of Geography. This is an **Open Access** article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution- noncommercial 4.0 International License which permits copy and redistribute the material just in noncommercial usages provided the original work is properly cited.

based on critical realism into two categories and three levels: mechanisms or policies for tourism (the real) provides guidelines for the tourism industry, and agents and stakeholders (the actual), that instructions in different ways to produce different results that have already been experienced in cities (the empirical) explain.

Results and Discussion

Comprehensive perspective of city as a system that has the related social, physical, economic and institutional subsystems, is similar to critical realism. Logic of communication which theorized critical realism, help to comprehensive perspective of urban systems (structure) with interrelated subsystems. Of course, when urban systems versus open social systems, are considered as a closed social system, distance from comprehensive of critical realism. Since critical realism take account to both environmental constrains and structures and effective forces and decision-makers, it can be adequate as a integrated approach for studying relation between city sociospatial organization and its agencies, and with organizing 'planning theory' provide qualitative appraisal of existing solutions and options. From view point of critical realism, focus is wrong logic, on prediction, universal and objective knowledge, explanatory statistical models and Popperian theory in context of scientific and falsification criteria in comprehensive model. Planning theory examines realities and values as well as tools and goals in connection with each other and not independently. Bhaskar suggest processing planning theory that involves shaping goals and identifying and spreading options, in contrast decision-making paradigm limits right of choice among presented options and predetermined goals (instrumental logic model). Critical realism with dialectic insight between realms of environment and society has created internal relation in shape of new and rooted phenomenon. In spite of identifying differences between two realms, should confirm that their layered and internal linkages connect in the fundamental unity to each other. However, unification in light of lawful mechanisms and structures which act in form of parphenomenon or antiphenomenon, aim of urban and regional studies. Empiricism and positivism study sociospatial phenomena by pure focus on observable events generally. However, as critical realism suggests, causative interpretation behind the sociospatial events are not reveal by research method of empiricism and positives, because they focus only on observable and regular events. In critical realism, we see some instances of 'planning theory' that aim to mixing and creating relation between different combatting realms.

Conclusion

Critical realism provides a dialectic direction for reorganizing of planning theory and referred to integrated frameworks that mix abstract and concrete concepts like as global and local, appearance and content, geography (place) and history (time) rather than they treat as bottleneck. Dialectic factor that explains practices between individuals and emphasizes on universality of society, is necessary means for widespread social transformation and critical realism appear in realm of social practice of individuals and brings about self-consciousness and liberty of humans. Moreover, as a socio-special component, it awares us about theory of regional development. Critical realism challenges paradigms of up to bottom development; these paradigms are regional drivers for development and regional diversity hidden influences of global and national changes, as well. This paper showed that instead abstract understanding of planning theories and categorizing these to essence and process according to epistemology of critical realism that practice-theory interaction is its sensitivity, theories are understood by mediation of temporal and spatial position, and urban and regional studies are leaded to theories that have much more normative aspect and integrate essence-process dualism to each other.

Keywords: Critical Realism, Roy Bhaskar, Planning Theory, Urban and Regional Studies, Theory and Practice.

نقد روش شناسانه مطالعات شهری با تأکید بر فلسفه رئالیسم انتقادی

ابوالفضل مشکینی^۱ - دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

احمد زنگانه - دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

الهام امیرحاجلو - دکترای جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۵

چکیده

اهمیت نقش نظریه اجتماعی به خوبی خود را در بحث‌های پیرامون نظریه های شهری و منطقه‌ای نشان می دهد. چرا که نمی توان شهر را مستقل از مفهوم جامعه تجسم کرد و نمی توان از منظر رئالیستی نظریه شهر را از نظریه جامعه جدا کرد. رابطه تنگاتنگ بین نظریه و عمل در فرایند برنامه ریزی شهری، نقش مهمی دارد. امروزه رئالیسم انتقادی به عنوان یک رویکرد بین رشته‌ای به ویژه در حوزه مطالعات شهری و منطقه‌ای تفاوت‌های مثبت و معنادار ایجاد کرده است. روش شناسی انتقادی این مقاله متأثر از روی بسکار و اندرو سایر به شدت اثبات گرایی و عقل گرایی انتقادی را مورد نقد قرار می دهد. با ارجاع به فلسفه علم روی بسکار می توان گفت که کار علم جستن و یافتن، یا به بیانی کشف ساختارها و سازوکارهای اصلی در پدیده‌های مورد پژوهش است که به نحوی قانون مند عمل می کنند. در این مقاله، رئالیسم انتقادی روی بسکار که با مواضع معرفت شناختی رویکردهای غالب و سنتی از جمله اثبات گرایی ناسازگار است به عنوان رویکردی برای برون رفت از شکاف نظریه و عمل در مطالعات شهری و منطقه‌ای معرفی می گردد. از آنجا که رئالیسم انتقادی هم ساختارها و محدودیت‌های محیطی و هم تصمیم گیران و نیروهای تأثیرگذار در شهر را باهم مورد توجه قرار می دهد به عنوان یک رویکرد دیالکتیکی و کل نگر جهت بررسی روابط بین سازمان فضایی اجتماعی شهر و کارگزاران آن، می تواند مناسب باشد و با ساماندهی «نظریه برنامه ریزی» ارزیابی کیفی از گزینه‌ها و راه حل‌های موجود ارائه دهد. مطابق با شناخت شناسی رئالیسم انتقادی، نظریه‌ها با میانجیگری شرایط زمانی و مکانی درک می شوند و مطالعات شهری و منطقه‌ای به سمت نظریه‌هایی سوق داده می شود که جنبه هنجاری و ارزشی بیشتری داشته و دوگانگی جوهری و فرایندی را در هم ادغام می کنند.

واژگان کلیدی: رئالیسم انتقادی، روی بسکار، نظریه برنامه ریزی، مطالعات شهری و منطقه‌ای، نظریه و عمل

مقدمه

اهمیت نقش نظریه اجتماعی به خوبی خود را در بحث های پیرامون نظریه های شهری و منطقه‌ای نشان می‌دهد. چراکه نمی‌توان شهر را مستقل از مفهوم جامعه تجسم کرد و نمی‌توان از منظر رئالیستی نظریه شهر را از نظریه جامعه جدا کرد. رابطه تنگاتنگ بین نظریه و عمل در فرایند برنامه‌ریزی شهری، نقش مهمی دارد. از نظر مارکس، برقرار کردن یک رابطه تناظر یک‌به‌یک میان نظریه و عمل نشانه تفکر آرمان‌گرایی است (Bhaskar, 1975: 45). در همین رابطه روی بسکار^۱ شارح فلسفه رئالیسم انتقادی باور دارد گذار بی‌واسطه از نظریه به عمل ممکن نیست. با الهام از روی بسکار می‌توان گفت: اگرچه دانش و شناخت شرط لازم برای رهایی بخشی است، اما شرط کافی برای آن نیست. زیرا رهایی معرفتی باید با شرایط غیرمعرفتی همچون میل به عمل، فعالیت‌انگیزه‌مند، شرایط محیطی، تسهیلات، امکانات، فرصت‌ها و قابلیت‌های کارگزاران اجتماعی گره بخورد. از نظر بسکار ما هم اینک با دو شکاف مهم شامل، یک شکاف منطقی بین «نظریه» و «عمل» که تنها با پاسخ مناسب به پرسش «چه باید کرد؟» و نیز با توجه به توانمندی، قدرت، تسهیلات و خواست و اراده‌ی انجام چیزی در شرایط مناسب می‌تواند محو شود روبرو هستیم. اگر از این شکاف‌ها بگذریم به وادی پرکتیس / کنش مناسب گام نهاده‌ایم. این مرحله، وادی پراتیک سیاسی بوده که از منظر تاریخی دشوارترین مرحله رهایی است. رهایی به این معنا تغییر و تحول ساختارهایی است که یک وضعیت ناخواسته و یک جبر غیرضروری را بر ما تحمیل می‌کنند، درحالی‌که امکانات و شرایط موجود برای ایجاد نوع دیگری از وضعیت ساختاری بوده که هم دلخواه و مطلوب ماست و هم برای ما ضرورت دارد. در این مقاله پس از پرداختن به هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی رئالیسم انتقادی، ارتباط و قابلیت استفاده از این رویکرد در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای از طریق بررسی سیر نظری فلسفی در دو قرن اخیر و در مقایسه تحلیلی با دیگر مواضع معرفت‌شناختی رایج به‌ویژه اثبات‌گرایی، رویکرد انسان‌گرایانه، مارکسیسم، ماتریالیسم و پست مدرنیسم بررسی می‌شود و نهایتاً به تأثیر رئالیسم انتقادی در مواجهه با تحلیل‌های شهری و منطقه‌ای و نظریه برنامه‌ریزی می‌پردازیم.

مبانی نظری

هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی رئالیسم انتقادی: هستی‌شناسی یک مرز تقسیم‌کننده کلیدی برای رئالیست‌ها می‌باشد و یک دوگانگی که همه پژوهش‌های فلسفی باید در نظر بگیرند. بسکار ادعا می‌کند که اژه‌ها/سوژه‌های انسانی و طبیعی از نظر فلسفی مثل هم در نظر گرفته می‌شوند، اما این مدل اثبات‌گرایی ناقص است. بسکار استدلال می‌کند که طبیعت‌گرایی تنها از دیدگاه رئالیستی این تمایز را حفظ می‌کند و این ترکیبی است که بسکار برچسب «رئالیسم انتقادی» بر آن می‌زند. رئالیسم انتقادی، رویکردی هم به فلسفه علوم طبیعی و هم علوم اجتماعی داشته و حاکی از آن است که جهانی مستقل از باورهای ما در مورد آن وجود دارد و نیز علوم طبیعی و اجتماعی هر دو به بررسی ساختارهای زیربنایی می‌پردازند (بتون و کرایپ، ۱۳۸۴، ۳۳۳). دیدگاه رئالیسم انتقادی از آن جهت که معرفت به «جهان خارج» را «آن‌گونه که هست» امکان‌پذیر می‌داند، دیدگاهی رئالیستی به شمار می‌آید و از آنجاکه بر تأملات انتقادی مبتنی بر تجارب جهان واقع تکیه دارد، انتقادی محسوب می‌شود.

1. Bhaskar, Roy
2. Object / Subject

به عبارت دیگر، انسان ها تجارب حسی زیادی از این جهان دارند که به کمک تأملات انتقادی، تجارب معتبر را از بقیه جدا ساخته و زمینه رسیدن به معرفت معتبر را فراهم می‌سازند (محمدپور، ۱۳۹۰: ۹۵). رئالیسم انتقادی حالتی بسط یافته از ماتریالیسم دیالکتیک است، ماتریالیسم بر این دلالت دارد که جهان باید در درجه اول در قالب علل مادی و نه در قالب روح، ذهن یا ایده‌ها درک شود. با این وجود دیالکتیک معتقد است که این مسئله در بهترین حالت در قالب نظامی از فرایندها و روابط بهتر دیده می‌شود تا یک مجموعه پیچیده‌ای از چیزهای از پیش آماده شده، مانند ماتریالیسم مکانیکی و اثبات‌گرایی (Dobson, 2001: 115). از نظر اندرو سایر^۱ در تبیین هستی‌شناسی رئالیسم انتقادی «جهان مستقل از دانش ما از آن وجود دارد. نوعی ضرورت در جهان اعم از طبیعی و اجتماعی وجود دارد و موضوعات طبیعی و اجتماعی دارای استعداد یا قدرت علی هستند. جهان به لایه‌هایی تفکیک شده که هر کدام دارای موضوعات و ساختارهایی با استعداد امکان تولید حوادث هستند. پدیده‌های اجتماعی مانند کنش‌ها، نهادها، و متن‌ها همگی دارای وابستگی مفهومی و معنایی می‌باشند. مشاهدات ما در این روش فارغ از گرایش مفهومی، معنایی و نظری نیست». در واقع، رئالیسم برخلاف اثبات‌گرایی قائل به زبان دوگانه؛ یعنی زبان مشاهده‌ای و زبان نظری نبوده، بلکه همانند پدیدارشناسی و هرمنوتیک قائل به هرمنوتیک مضاعف است. رئالیسم علمی به واسطه هستی‌شناسی خاص خود از سایر رهیافت‌های تحقیق اجتماعی متمایز می‌شود، به گونه‌ای که ابژه-های اساسی تحقیق علمی مستقل از دانشمندان و فعالیت‌هایشان وجود دارد و تمایزی بین حیطه‌های تجربی، بالفعل و واقعی برقرار می‌شود: حوزه تجربی از رویدادهایی تشکیل شده که قابل مشاهده بوده، حوزه بالفعل نیز متشکل از رویدادهاست چه مشاهده شوند و چه نشوند. حوزه واقعی متشکل از ساختارها و سازوکارها و سازوکارهایی است که این رویدادها را ایجاد می‌کنند (بلیکی، ۱۳۸۴: ۱۴۴). بخش‌های نشانه‌گذاری شده و (همچنین نشانه‌گذاری نشده) در (جدول ۱) نشان‌دهنده روابط احتمالی این حوزه‌ها باهم بوده و هستی‌شناسی رئالیسم انتقادی را به ما نشان می‌دهد.

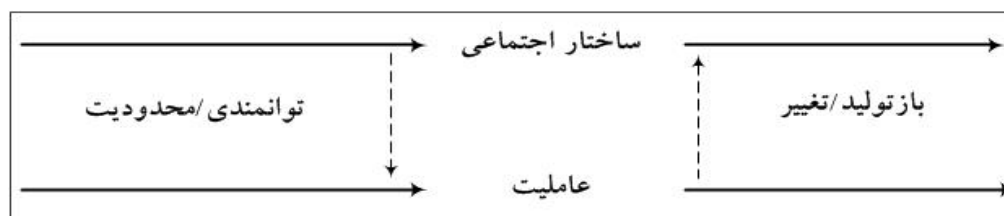
جدول ۱. هستی‌شناسی رئالیسم انتقادی

عناصر رئالیسم انتقادی	واقعی	بالفعل	تجربی
سازوکارها	*		
وقایع	*	*	
تجربیات	*	•	*

منبع: (Bhaskar, 1975).

طبق ردیف اول این جدول، نبود سازوکارها در حوزه های بالفعل و تجربی حضور واقعی آن ها را انکار نمی کند. به گفته اتوایت سازوکارهای علی-معلولی می توانند یکدیگر را خنثی کنند به گونه ای که هیچ حادثه ای اتفاق نیفتد. به طور بالقوه هیچ تغییر قابل مشاهده ای در واقعیت وجود ندارد. همچنین با نگاه کردن به ردیف دوم جدول می توان دریافت که نوآوری ها می توانند اتفاق بیافتند بدون اینکه تجربه شوند (Outhwaite, 1975: 22).

معرفت شناسی ها متناظر با هستی شناسی و البته مؤثر بر روش شناسی می باشند. رئالیسم انتقادی رد کامل اثبات گرایی را ارائه می دهد. همان طوری که بسکار در کتاب ۱۹۸۹ خود، امکان طبیعت گرایی، بیان می کند، رئالیسم انتقادی یک روش ممکن و مطلوب برای تحقیق هم پیرامون انسان ها و هم اشیاء است (در مقابل انواع مختلفی از علم برای فرآیندهای فیزیکی و غیرفیزیکی یا انسانی). در این راه بسکار به دنبال «قدم اشتباه» اثبات گرایی و علم سستی با استدلال برای موقعیت رئالیسم به عنوان هستی شناسی مناسب برای علوم اجتماعی است، که ممکن است در علوم فیزیکی (طبیعی) تکرار شود. مسئله اصلی معرفت شناسی علوم اجتماعی برخلاف علوم طبیعی، آن است که ایجاد سیستم بسته و بررسی وجود و عملکرد این ساختارهای پنهان به هیچ وجه امکان پذیر نیست. این ساختارهای مشاهده ناپذیر، فقط در سیستم های باز وجود دارند. البته تفاوت های معرفت شناختی هم وجود دارد مثلاً اینکه اندازه گیری کمی در علوم اجتماعی با مسائلی مواجه است: نخست بسیاری از پدیده های اجتماعی، به لحاظ هستی شناسی برگشت ناپذیرند یعنی تنها یک بار اتفاق می افتند و تکرار نمی شوند تا بتوانند مورد اندازه گیری های دقیق قرار بگیرند. دوم این مسئله که موضوعات علوم اجتماعی، معنا محورند و معنا را نمی توان کمی کرد و سنجید. در مورد اول باید توجه داشته باشیم که علوم اجتماعی تبیینی بوده و نه پیش بینی کننده و در مورد دوم مسئله نیز بسکار اشاره می کند که معنا نمی تواند اندازه گیری شود در عوض می تواند فهمیده شود. فرضیه ها در مورد معنا، در زبان در بیان و در گفتمان ها تأیید می شوند (Bhaskar, 1979: 50). ساختارهای اجتماعی برای هر عاملیتی به سادگی وجود دارند. از سوی دیگر، نمی توان گفت که افراد، جامعه را از هیچ چیز برپا می کنند. ممکن است توجه به آن ها را به عنوان باز تولید و یا تغییر آن جایگزین کنیم. اگر ساختارهای اجتماعی وجود دارند، اقدامات تنها می توانند آن ها را تغییر دهند و مجموعه ای از اقدامات را حفظ و یا آن ها را تغییر دهند. در حالی که ساختارهای اجتماعی نمی توانند به افراد تقلیل داده شوند، آن ها اقدامات را توانمند می سازند اما ساختارها محدودیت ها را به آنچه اقدامات ممکن است تنظیم می کنند (Bhaskar 1993: 155). از این استدلال ما ممکن است یک مدل گذار فعالیت های انسانی را شکل بدهیم، بنیادی که توسط بسکار توسعه داده شده است (شکل ۱).

شکل ۱. مدل تغییرپذیری روابط بین ساختار اجتماعی و عاملیت
منبع: (Bhaskar 1993: 155)

1. Outhwaite
2. Naturalism
- ۳ Wrong step

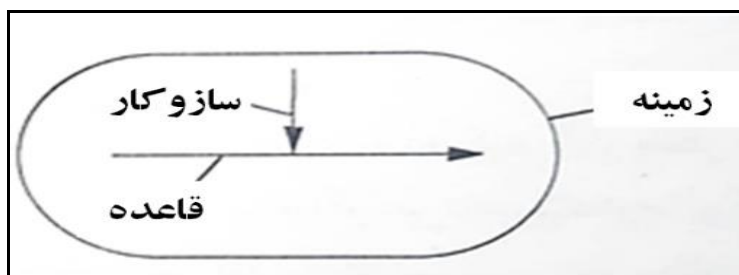
رابطه این دوگانه‌های معرفت‌شناختی مثل رابطه عاملیت (و ساختار، نظریه و عمل، واقعیت و ارزش، به دلیل بافت ناثویت‌گرایی^۲ رئالیسم انتقادی دیالکتیکی، همواره جز حساسیت‌های این شناخت‌شناسی بوده است (افروغ، ۱۳۹۴: ۳۴). روی بسکار در کتاب امکان طبیعت‌گرایی هدف اولیه خود را رویارویی با شکاف‌های اثبات‌گرایی طبیعت‌گرایی افراطی و هرمنوتیک ضدطبیعت‌گرا، فردگرایی و جمع‌گرایی، ساختار و عامل، نظریه و عمل، تعریف می‌کند (Bhaskar & et all, 1998: xiii) که مبنای روش شناختی این مقاله خواهد بود.

روش پژوهش

روش‌شناسی انتقادی این مقاله متأثر از روی بسکار و اندرو سایر به‌شدت اثبات‌گرایی و عقل‌گرایی انتقادی را مورد نقد قرار می‌دهد. با ارجاع به فلسفه علم روی بسکار می‌توان گفت که کار علم جستن و یافتن، یا به بیانی کشف ساختارها و سازوکارهای اصلی در پدیده‌های مورد پژوهش است که به نحوی قانون‌مند عمل می‌کنند. ساختارها و سازوکارها هستند که در پس جریان سیال پدیدارها در فعالیت‌اند. روش‌شناسی تحقیق مبتنی است بر استراتژی پس‌کاوی که منطقی تحقیق مرتبط با رهیافت فلسفی رئالیسم انتقادی است. در این استراتژی تمایزی میان حیطه‌های تجربی، بالفعل و واقعی برقرار می‌شود؛ حوزه تجربی از رویدادهایی تشکیل شده که قابل مشاهده هستند. حوزه بالفعل نیز متشکل از رویدادهاست چه مشاهده شوند چه نشوند و حوزه واقعی متشکل از ساختارها و سازوکارهاست که این رویدادها را ایجاد می‌کنند و جوهره واقعی یا همان قدرت است (بلیکی، ۱۳۸۴: ۱۴۴). هدف این پژوهش تبیین پدیده‌ها و رویدادهای قابل مشاهده در مطالعات شهری منطقه‌ای با ارجاع به ساختارها و سازوکارهای زیربنایی است. به این منظور در این پژوهش به نقد مدل الگویی در فلسفه اثبات‌گرایی یعنی مدل مبتنی بر اثبات قواعد ثابت بین پدیده‌ها و یا رویدادها پرداخته می‌شود و این فرایند فقط مرحله آغازی تحقیق علمی است که پس از آن باید ساختار و سازوکار و مکانیسمی را یافت که این الگو یا رابطه را ایجاد کرده است.

رئالیسم انتقادی، اثبات‌گرایی و برساخت‌گرایی اجتماعی را در زمینه روش‌های تحقیق‌شان بسیار سطحی‌نگر و غیرنظری می‌بیند. در روش‌شناسی انتقادی، تحلیل ساختارها و سازوکارهای پنهان پدیده‌ها، عاملی است که نظریه‌ها را به وجود می‌آورد و فقط بر اطلاعات ظاهری تکیه ندارد. یک بعد رادیکال این جهت‌گیری نه توصیف جهان بلکه تغییر آن است (ن.ک.، 2006: Dean, et al.). همچنین، از رئالیسم انتقادی به‌مثابه مجموعه دیدگاه‌هایی استفاده شده که ترکیب دیدگاه‌های مبهم، گیج‌کننده و نادرست تفکر برساخت‌گرایی اجتماعی و فرانوگرایی^۳ را به چالش می‌کشد. منظور از تبیین رئالیستی در این پژوهش نشان دادن اثر متغیرهای مستقل بر متغیرهای وابسته نیست بلکه تبیین از طریق توالی‌های منظم اجتماعی، روابط، پیامدها یا الگوهای اجتماعی تنها با فهم سازوکارهایی که در زمینه یا بافت اجتماعی عمل می‌کنند بدست می‌آید.

1. Agency
2. non dualism
3. Post modernism

شکل ۲. تبیین اجتماعی در رئالیسم انتقادی

منبع: (Pawson and Tilley, 1997: 72)

بر مبنای الگوواره رئالیسم انتقادی، هرچه تحقیقات به سمت کندوکاو در ساختارهای علی و سازوکارها گرایش پیدا کنند، تحقیقات جنبه انتزاعی، کیفی و پنهانگر پیدا می‌کنند. اما اگر تحقیقات به سمت وقایع و رویدادهای عینی و مطالعه اشیاء سوق پیدا کنند، عمدتاً تحقیقات وجه انضمامی، کمی و ژرفانگر به خود می‌گیرند (کرمی، ۱۳۹۰: ۳۵).

بحث و یافته‌ها

سیر تحول نظریه در مطالعات جغرافیایی و شهری

منتقدان رادیکال اشاره کردند که نگاه علم فضایی و اثبات‌گرا به مردم به‌گونه‌ای بود که گویی آن‌ها منزله از بی‌منطقی، ایدئولوژی و تاریخ بودند که تصمیمات عاقلانه و منطقی می‌گرفتند. منتقدان رادیکال بر این باور بودند که افراد و جامعه پیچیده‌تر از آن هستند که بتوان به مدل‌ها و قوانین ساده رسید. نظریه‌های اثبات‌گرا به دلیل عدم توجه کافی به محدودیت‌هایی که در خصوص تصمیم‌گیری وجود دارد مورد انتقاد قرار گرفتند. مجموعه‌ای از نظریه‌ها و رویکردها با عنوان کلی «ساختارگرا» در اوایل دهه ۷۰ تلاش کردند این عدم توازن را اصلاح کنند (هال، ۱۳۹۲: ۴۹). هاروی^۲ جغرافیای اثبات‌گرا را محکوم نموده و اظهار می‌دارد که: «اختلاف آشکاری بین چارچوب پیچیده نظری و روش‌شناختی که ما استفاده می‌کنیم و توانایی برای گفتن چیز معناداری راجع به پدیده‌ها که در اطرافمان آشکار می‌شوند»، وجود دارد (Harvey, 1973: 128). برای هاروی، علوم فضایی درباره مباحثی مثل تضاد طبقاتی، بدهی‌های جهان سوم، تنش‌های ژئوپلیتیکی و مشکلات محیط زیستی حرفی برای گفتن نداشت، چراکه ناتوان از طراحی و پاسخ دادن به سؤالاتی بود که برای تحقیق لازم بود. دیوید هاروی (۱۹۶۹) در کتاب «تبیین در جغرافیا» متن برجسته‌ای از فلسفه علم برای ایجاد یک هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی که از حیث نظری بی‌نقص باشد به کار برد، که نتیجه آن به صورت یک روش‌شناسی علمی منسجم ارائه گردید (آیتکین و ولنتاین، ۱۳۹۴: ۲۹۱). باوجود رشد سریع جغرافیای کمی در خلال دهه ۱۹۶۰، این رشته به صورت گسترده در یک خلأ فلسفی عمل نموده و بیشتر بر روی فرم روش‌شناختی تمرکز تا بر روی ساختار عمیق‌تر معرفت‌شناختی تولید علم تکیه نماید (ن.ک.: Gregory, 1978). به همراه این نقدهای رادیکالی از اوایل دهه ۱۹۸۰، جغرافیدانان انسان‌گرا نیز به اثبات‌گرایی به دلیل تمایل آن به تنزل انسان به مضامین مطلق و منطقی و رد مسائل متافیزیکی، انتقاد کردند. جغرافیدانان انسانی، به‌کارگیری تحقیقات جغرافیایی را

1. Hall
2. Harvey
3. Explanation in geography

پیشنهاد کردند که هدف از آن شناخت زندگی پیچیده مردم از طریق مطالعات عمیق کیفی بود (ن.ک.: آیتکین و ولنتاین، ۱۳۹۴).

انسان‌گرایی عمدتاً در نتیجه انتقاد از مناظر یکنواخت و بی‌روح شهرهای مدرن شکل گرفت. با این وجود، تأثیر انسان‌گرایی در جغرافیای شهری محدود بود. بیشتر کارهای انسان‌گراها بر جوامع روستایی یا غیر صنعتی صورت می‌گرفت. بهترین نمونه به‌کارگیری رویکرد انسان‌گرا، «مکان و بی‌مکانی» ادوارد رالف بود (هال، ۱۳۹۲: ۵۰). با این انتقادات، بحث‌های دهه ۱۹۷۰ و اوایل دهه ۱۹۸۰ کاربرد فلسفه، نظریه و روش‌شناسی در مطالعات شهری و منطقه‌ای را با چالش مواجه ساخت. بدین ترتیب مدل‌های ریاضی برگرفته از فلسفه تجربه‌گرایی زیر سؤال برده شدند

(Harvey, 1973: 23). علاوه بر این، یک تنگنا در مدل‌ها آشکار بود که تبیین را دشوار می‌ساخت: این مدل‌ها تصویر کاملی از واقعیت ارائه نمی‌داد و فقط به‌عنوان تصویر تقریبی از واقعیت قابل دفاع بود.

در کنار هم قرار دادن نظریه‌های برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای با نظریه‌های اجتماعی مشکل‌زاست. برخی‌ها در این مورد مخالفت دارند. به‌عنوان مثال، هریس (۱۹۷۸) و اسکات و روویس (۱۹۷۷) حول محور مسائل تجریدی در مقابل مسائل عینی، مسائل اثباتی در مقابل مسائل ضابطه‌مند، تبیین در مقابل پیش‌بینی، نظریه‌های برنامه‌ریزی در مقابل نظریه‌های اجتماعی، تعاملاتی داشتند. (ن.ک.: Scott and Roweis, 1977; Harris, 1978) این ممکن است یکی از بحث‌های اولیه در مورد نقش نظریه‌های اجتماعی در مطالعات شهری و منطقه‌ای باشد که یک دهه بعد اتفاق افتاد اما به شکل غنی‌تر در قالب نظریه‌های اجتماعی انسانی، ساختاری و فضایی بود (ن.ک.: Harvey, 1987; Soja, 1989).

تأثیر رئالیسم انتقادی در تحلیل‌های شهری و منطقه‌ای

با عنایت به موارد پیش گفته، آیا این فلسفه علم که هدف آن ارتباط دادن ساختارهای انتزاعی با وقایع تجربی و تجربیات افراد است و این دیدگاه فلسفی که سیستم‌های اجتماعی و فضایی را با هم تلفیق می‌کند منجر به حل برخی تنگناها که در مطالعات شهری و منطقه‌ای با آن‌ها مواجهیم، خواهد شد؟ سایر در سال ۱۹۷۹ برای شناخت مدل‌های شهری، تبیین رئالیستی در مورد شرایط مطالعات شهری و منطقه‌ای ارائه می‌دهد (Sayer, 1979: 93). تمرکز بر روی مدل‌های شهری و رویکردهای مدل‌سازی ابزاری آموزشی است که بر دیدگاه‌هایی که از طریق تبیین رئالیستی ارائه می‌شوند تأکید می‌کند. مدل‌های تجربی تمایل دارند به‌جای توصیف فرایندها و یا سازوکارهای علی معلولی ایجادکننده این وقایع، به توصیف خود وقایع بپردازند (Sayer, 1979: 859-860). مدل‌ها بدون توجه به اینکه چقدر از نظر ریاضی پیچیده هستند غیرواقعی می‌باشند چراکه روابط محتمل و علی-معلولی در آن‌ها نادیده گرفته می‌شود. مدلی که به بررسی نظم تجربی وقایع می‌پردازد (تأثیرات)، بدون اینکه فرایندهای پایه (علت‌ها) را بررسی کند ناکافی است (Sayer, 1979: 859). برای مثال مدل‌هایی که خانه‌هایی برای مصرف شهری تخصیص می‌دهند هم باید کاربرد و ارزش مبادله‌ای خانه و هم مؤسساتی که به واگذاری مسکن می‌پردازند را نشان دهند؛ همچنین باید به سازوکارهای علی معلولی پی ببرند که خانه را به یک کالا در اقتصاد سرمایه‌داری تبدیل کرده است (Sayer, 1979, 859-860). سازوکارهای علی-معلولی می‌توانند بسیار گسترده باشند اما آنچه بسیار اهمیت دارد این است که بررسی کنیم آن‌ها تحت چه شرایطی صدق می‌کنند. در اینجا علت یک سازوکار است که باعث به وجود آمدن تغییر می‌شود. تمامی ایزه‌ها شامل مردم، سازمان‌ها و گفتمان‌ها همگی دارای «قدرت علی» می‌باشند، یعنی اینکه، توانایی این را دارند که

چیزی را تولید کنند یا کاری را انجام دهند. در مقایسه با مدل‌های اثبات‌گرایانه باید گفت، روایت‌های رئالیستی به دنبال آشکار کردن رابطه علی- معلولی و نه فقط ظهور پدیده‌های توسعه شهری و منطقه‌ای می‌باشند. این دیدگاه به دنبال انگیزه‌ها، نیت و اقدام برنامه‌ریزان و عاملان فرایندهای توسعه شهری و منطقه‌ای است. بسکار استدلال می‌کند که اساساً چون رفتار نیت‌دار انسانی، معلول دلایل (انگیزه‌های) اوست، به این رفتارها صفت نیت دار داده‌ایم، یعنی کنش نیت دار را به کلاسی از کنش‌ها که علت آن، از نوع دلیل است اتصال می‌دهد. تبیین دلیلی، نوعاً توسط باورهایی که عامل را به آن کنش هدایت می‌کند، جلو می‌رود (توحیدی نسب و فروزنده، ۱۳۹۲: ۲۵۴).

با استثنائات قابل توجهی همچون هاروی ۱۹۶۸ و گور^۱ ۱۹۸۴^۲ دورین مسی^۳، ادوارد سوچا^۴ و رونالد جانستون^۴ رئالیسم انتقادی توانسته در مطالعات شهری و منطقه‌ای توفیق کافی را کسب کند. هاروی در سال ۱۹۷۳ در مورد مطالعات شهری و منطقه‌ای روایت انتقادی ارائه کرد و بر اینکه وقایع شهری و منطقه‌ای ملموس باید در ارتباط با فرایندهای اجتماعی بزرگ‌تر قرار بگیرند تأکید کرد. هاروی در سال ۱۹۷۳ نقد جامعی از روش‌شناسی اثبات‌گرایانه و ایدئولوژی در مطالعات شهری و منطقه‌ای ارائه می‌دهد. نقد او در مورد مدل‌های سیستم‌های شهری هنوز معتبر هست؛ بدین معنا که مدل‌سازی سیستمی درصدد است تعاملات و بازخوردها را در محدوده یک کلیت ردیابی کند؛ همچنین با تعریف مقولات ثابت و مشخص، انعطاف‌پذیری برای مواجهه با ساختار پویای روابط اجتماعی که در واقعیت وجود دارد از بین می‌رود. تلاش برای کلی‌گویی، مدل‌سازی سیستمی را به ابهامات تقلیل می‌دهد. در نتیجه باید به یک سری تحلیل‌های قاعده‌مند و جزئی رو آورد. ایده کلیت حالت آیینی پیدا کرده و در تحلیل شهر مورد استفاده قرار نمی‌گیرد و به بررسی آماری امور تقلیل می‌یابد (Harvey, 1973, 303-304). هاروی بیان می‌کند در تحقیقات مربوط به جغرافیای ناحیه‌ای سنتی، روابطی بین فرم و فرایند دیده نمی‌شود و حتی در تعاریف سنتی جغرافیا تنها روی فرم تأکید می‌گردد. هاروی در کتاب تبیین در جغرافیا، فرایند و فرم را در ارتباط باهم در کانون موضوع جغرافیا قرار داد و در کتاب عدالت اجتماعی و شهر، وابستگی و وحدت جدایی‌ناپذیر بین فرم‌های فضایی و فرایندهای اجتماعی را به‌عنوان یک ضرورت جغرافیایی، مطرح کرد (شکویی، ۱۳۷۸، ۱۰۶). مقایسه این تفسیر انتقادی با مشاهدات سایر در سال ۱۹۷۹ از دیدگاه رئالیستی نشان می‌دهد که استدلالی مشابه فلسفه رئالیستی سایر و اقتصاد سیاسی مارکسیستی هاروی صورت گرفته است. به‌طور کلی، دیدگاه‌های رئالیستی و مارکسیستی اصول شناخت‌شناسی تلفیقی مشترکی دارند. به گفته هاروی، برخی جنبه‌های اثبات‌گرایی، ماتریالیسم و پدیدارشناسی با مارکسیسم هم‌پوشانی‌هایی دارند و تفسیر جامعی از واقعیت اجتماعی ارائه می‌دهند. همچنین می‌توان گفت، اصول شناخت‌شناسی ایدئالیستی، ماتریالیستی و تجربه‌گرایانه با رئالیسم ترکیب می‌شود تا توضیحاتی در مورد واقعیت اجتماعی ارائه دهد (Bhaskar, 1989: 201).

چارلز گور نیز مطابق با تعریف به‌عنوان ساختار اجتماعی-جغرافیایی که از سوی دیدگاه‌های مختلف مطرح می‌شود، برخورد اثبات‌گرایانه و ابزاری با سیستم‌های جغرافیایی که پراکندگی‌های فضایی را به فرایندهای اجتماعی ربط نمی‌دهد و به‌جای تبیین به توصیف توسل می‌جویند را نقد رئالیستی می‌کند (Gore, 1984: 207-209). تعاریف زیر را در

1. Charles Gore
2. Doreen Massey
3. Edvard Soja
4. Ronald Johnson

مورد ناحیه در نظر بگیرد:

تمرکز جوامع انسانی بر روی ناحیه است. ناحیه به عنوان واحد منفک فرهنگی نشان دهنده اراده و هدفمندی انسان - هاست. به طور خلاصه می توان گفت، ناحیه انسانی مجموعه ای از عناصر جغرافیایی، اقتصادی و فرهنگی است (Mumford, 1938: 367). این تعریف از ناحیه انسانی معادل این بیان رئالیستی است مبنی بر اینکه ناحیه یک کلیت اجتماعی-جغرافیایی است، کلیت پیچیده ای که شامل اجزای اقتصادی، جغرافیایی و فرهنگی است. منطقه فقط از روی هدفمندی انسان ها، تفسیر و یا تجربه، تعیین نمی شود. در تعریف ناحیه به عنوان سازه ای اجتماعی-جغرافیایی، هم مسائل جغرافیایی و هم مسائل اقتصادی اهمیت دارد. ماهیت ناحیه می تواند تنها روابط متقابل جامعه و زمین را تبیین کند. جغرافیای ناحیه ای سنتی، ترکیب و همگونی پدیده های طبیعی و انسانی را در این واحدهای مشخص به تحلیل می کشد. جغرافیای ناحیه ای همواره دارای رهیافت یکپارچه بوده است (شکویی، ۱۳۷۸، ۱۲۷). شیوه های یکپارچگی جغرافیای ناحیه ای نو از سوی جغرافیادانی چون رونالد جانستون که تحلیل سیستمی را در یکپارچگی منطقه ای منطقی می داند و دورین مسی، ادوارد تف (ارائه مدل های یکپارچه اثباتی منطقه ای) و نایجل تریفت^۱ که چهارچوب ساختاری را پیشنهاد کرد، مطرح شد (جانستون، ۱۳۷۹: ۷۳). مفهوم اجتماعی-جغرافیایی منطقه از نظر ظاهر شبیه رویکرد ناحیه-گرایی فرانسوی، ویدال دو لابلش^۲ است که اعتبار او دستیابی به ترکیبی از جغرافیای انسانی و فیزیکی است (Jonas, 1988: 102-103). این رویکرد همچنین در نظریه اجتماعی-جغرافیایی اخیر مشترک است. از دیدگاه جغرافیای انسانی، معنای فضا جدا از افراد ساکن آن نیست (Daniels, 1985: 103).

مسی و سوچا معتقد بودند که از طریق ارتباط دادن مسائل محلی و ملی (جهانی) می توان به مسائل ناحیه ای پی برد (Massey, 1979: 98; Soja, 1989: 66). این موضع هم راستا با رئالیسم انتقادی است. مطالعات فضایی در مورد سیستم های متغیر شهری و منطقه ای که در سال ۱۹۹۱ از سوی مسی در بریتانیا پیشنهاد شد به دنبال بررسی تجربی عوامل ملی و جهانی تغییر در سطح محلی است. بنت و تورنس در سال ۱۹۸۸، از طریق به کارگیری مکان و فضا و تلفیق مفاهیم منحصربه فرد با مفاهیم قانون نگر (کلی) به بررسی تجربی ساختارها کمک می کنند (Bennett and Thorne, 1988). برنامه ریزی ناحیه ای که منطقاً باید حرکتی از پایین به بالا باشد، در نظام برنامه ریزی کشورهای در حال توسعه به دلیل تسلط دیدگاه تمرکزگرا بر نظام های برنامه ریزی بخشی، برنامه منطقه ای را نیز به حرکتی از بالا به پایین مبدل ساخته است (مابوگونج، ۱۳۶۸: ۱۱۲). به همین دلیل کلی نگر و تمرکزگرایی، جز خصوصیات نظام برنامه ریزی در بیشتر کشورهای جهان سوم، باقی مانده است. براون این گونه استدلال می کند که چارچوب های سنتی توسعه خیلی خوب به تغییرات منطقه ای جهان سوم نمی پردازند. الگوواره توسعه نظیر نظریه های وابستگی، نوآوری، رشد بخشی، مرکز-پیرامون کلی گویی های عمومی ارائه می دهند که در سطح ملی کاربرد دارد اما نمی تواند واقعیت تغییر و توسعه ای را که در سطح محلی و منطقه ای اتفاق می افتد نشان دهد (Brown, 1988: 255). از سویی دیگر، عقب ماندگی مناطقی از کشورهای اروپایی و تمرکز بیش از حد در پایتخت و مناطق روبه رشد و انحطاط در برخی از کشورها، زمینه ساز پیدایی و رشد برنامه ریزی منطقه ای و متعاقب آن آمایش سرزمین یا برنامه ریزی راهبردی فضایی شدند. در این عرصه نیز شکاف میان نظریه پردازی و عمل وجود داشت و برنامه ریزان شهری و منطقه ای دغدغه

1. Nigel Thrift

2. Vidal de La Blache

نظریه‌سازی نداشتند. باین‌حال اگرچه خاستگاه اولیه و اصلی برنامه‌ریزی اقتصاد ملی، شوروی سابق بود اما خاستگاه مباحث نظری مربوط به برنامه‌ریزی را می‌بایست در جهان سرمایه‌داری جستجو کرد. ماکس وبر باور داشت که نظام سرمایه‌داری مدرن نظامی عقلانی است و در این نظام یک‌روند عقلانی شدن وجود دارد. صاحب‌نظران اصلاح‌طلبی که در جهان غرب به اندیشیدن درباره برنامه‌ریزی پرداختند کوشیدند تا مقوله برنامه‌ریزی را «تئوریزه» کنند. اما آنچه در اینجا مدنظر هست این است که ویژگی مهم تاریخ تکامل برنامه‌ریزی این بوده که نظریه و عمل کاملاً مجزا از هم رشد کرده‌اند و رابطه‌های پیچیده‌ای میان آن‌ها به وجود آمده است، بطوری که برخلاف علوم جاقفاده نمی‌توان گفت که نظریه، تعمیم‌یافته‌های تجربی است و یا نقطه شروع عمل برنامه‌ریزی می‌باشد (اجلالی، ۱۳۸۸: ۱۴-۱۵).

تأثیرات رئالیسم انتقادی در نظریه برنامه‌ریزی

به نظر جان فریدمن^۱، برنامه‌ریزی، نوعی مدیریت موضوع‌های غیرمنتظره در شهر است (ن.ک.: Friedmann, 1965). برنامه‌ریزی از یک دیدگاه، ابزار و وسیله کار است و در قالب دیدگاه به‌عنوان یک مقوله خالی از ارزش است (Albrecht, 1986: 5-4). از اوایل سده بیستم، برنامه‌ریزی اثبات‌گرایی تحت تأثیر دو سنت فکری قرار گرفت: یکی اعتقاد به عقلانیت و منطق علمی و دیگری گرایش به اصلاح‌طلبی تحت تأثیر افکار عدالت‌خواهانه و نظریات آرمان‌گرایانه که جنبش‌های باغشهر در شمار این نظریات قرار می‌گرفت (شورت، ۱۳۹۰: ۲۵۱). از دهه دوم قرن بیستم، اطلاعات، واقعیات و پدیده‌های شهری با علوم اجتماعی همراه شد و اداره شهر به‌مثابه مدیریت یک بنگاه اقتصادی درآمد و تغییر تمایلات و گرایش‌ها هنجاری و در نتیجه تأکید بر مباحث فنی و بیشتر عملکردی و فنون منطقه‌بندی در اولویت کار برنامه‌ریزان قرار گرفت (محمدپور، ۱۳۹۰: ۱۱۰). دلیل مهم این چرخش برنامه‌ریزی به یک مقوله فنی و ابزاری، باور فلسفی به جبرگرایی کالبدی است که باید از طریق کنترل محیط به اهداف اجتماعی دست‌یافت (Albrecht, 1986: 8-10). در این دو جریان برنامه‌ریزی در سده بیستم، نوعی دوگانگی بین تمایلات هنجاری و منطقی به وجود آمد که منجر به فاصله گرفتن نظریه و علم از عمل شد.

تأکید یک نظریه برنامه‌ریزی فرایندی، طبق فلسفه اثبات‌گرایی بر روی دانش عینی به‌عنوان مدل منطق ابزاری است. جدا کردن واقعیت از ارزش و ابزار از هدف، ما را در فرایند برنامه‌ریزی راهنمایی می‌کند. در مقابل، علوم انتقادی - اجتماعی، با ایجاد آگاهی برای ترکیب نظریه و عمل تلاش می‌کنند. از این جهت نظریه‌های انتقادی، هنجاری هستند زیرا موجب تغییر شرایطی می‌شوند که بر زندگی ما تأثیر دارند (سعادت: ۱۳۸۵: ۱۲-۱۷). دیدگاه جامع در مورد شهر به‌عنوان سیستمی که سیستم‌های اجتماعی، فیزیکی، اقتصادی و نهادی مرتبط به هم دارد مطابق با رئالیسم انتقادی است. منطق روابط که در رئالیسم انتقادی نظریه‌زده شده به دیدگاه جامع سیستم‌های شهری (ساختار) با سیستم‌های فرعی مرتبط باهم، کمک می‌کند (ن.ک.: Friedmann, 1965). البته وقتی سیستم شهری در مقابل سیستم‌های اجتماعی باز، به‌عنوان یک سیستم اجتماعی بسته در نظر گرفته می‌شود، مدل جامع از رئالیسم انتقادی فاصله می‌گیرد. در رئالیسم انتقادی، ما شاهد نمونه‌هایی از «نظریه‌های برنامه‌ریزی» هستیم که به دنبال ترکیب می‌باشند و بین عرصه‌های مختلف و در حال رقابت برنامه‌ریزی پیوند ایجاد می‌کنند. لینچ^۳ در نظریه شکل خوب شهر به دنبال این است که ارزش‌های انسانی را به ساختار ربط دهد. او همانند یک رئالیست، ابعادی جهانی از عملکرد را ارائه می‌دهد و

1. Max Weber
2. John Friedmann
3. Lynch

نسبت به اقتضای شرایط خاص تاریخی که مختص یک مکان و جامعه است پاسخگو است (لینچ، ۱۳۷۶). این نظریه بر تغییرپذیری بافتاری و اقتضای حالت مکانی در ارتباط با فرایندهای اجتماعی تأکید دارد. به‌عنوان نمونه دیگر، در نظریه انتخابی برنامه‌ریزی همان‌گونه که رئالیسم انتقادی رابطه میان واقعیت و ارزش را بررسی می‌کند، دیویدف و رینر در مورد جدایی واقعیت از ارزش بحث می‌کنند (Churchman, 1961: 45; Davidoff and Reiner, 1962:168). نظریه برنامه‌ریزی، واقعیات و ارزش‌ها و همچنین ابزار و اهداف را در ارتباط باهم و نه به‌طور مستقل بررسی می‌کند. بسکار، نظریه برنامه‌ریزی را پیشنهاد می‌دهد که شامل شکل‌گیری اهداف و شناسایی و گسترش گزینه‌ها می‌شود در مقابل الگوواره تصمیم‌گیری که به یک حق انتخاب از میان گزینه‌های ارائه‌شده و اهداف از پیش تعیین‌شده (مدل منطق ابزاری) محدود می‌شود. این بررسی اجمالی نظریه‌های برنامه‌ریزی در ارتباط با رئالیسم انتقادی بدون ارتباط با برنامه‌ریزی در عرصه عمومی نمی‌تواند باشد (Davidoff and Reiner, 1962: 112). فریدمن در مورد رابطه نظریه با عمل، از فلسفه‌های روشنگری گرفته تا نظریه‌های برنامه‌ریزی معاصر نظرسنجی جامعی ارائه می‌دهد، (فریدمن، ۱۳۸۷: ۳۳). فریدمن چیزی فراتر از یک نقد ارائه داد و معتقد بود ساختار شکنی برنامه‌ریزی سنتی ما را به‌سوی سامان‌گرایی مجدد هدایت می‌کند. این همان چیزی است که مفهوم عرصه عمومی به دنبال ارائه در نظریه‌ای غیرمتمرکز در مورد آن برنامه‌ریزی است که گروهی از فعالان جدید مشارکت نموده و کل عرصه انحصاراً مبتنی بر دولت ملی و سرمایه خصوصی نمی‌باشد.

برنامه‌ریزی در عرصه عمومی با رعایت تعادل، متنی به‌سوی فرانوگرایی نظریه برنامه‌ریزی می‌باشد. طبق ساختار شکنی فرانوگرایانه، مدل سنتی فرایندی که در دولت ملی و بخش خصوصی تمرکز داشت و از بالا به پایین بود شکاف میان نظریه (دانش) و عمل (اقدام) را بیشتر کرد. به‌عنوان مثال، نقش برنامه‌ریز در چنین بافتی، برقراری رابطه بین دانش و عمل برای توانمندسازی گروه‌های حاشیه‌نشین و ستم‌دیده است تا در مقابل بهره‌کشی و انکار موجودیت آن‌ها مقاومت نمایند (Beauregard, 1998: 228). به نظر می‌رسد ایده آن چیزی که عدالت را شکل می‌دهد ممکن است از نظر فرهنگی خاص باشد و نیاز باشد تا از طریق «روش‌های متفاوت دانستن» (شناخت‌شناسی چندگانه) و روابط متفاوت بین برنامه‌ریز و گروه‌ها کشف شود. نظریه برنامه‌ریزی موضوعی پر ابهام، متکی بر رشته‌های گوناگون دانش بشری و بدون هیچ محور و یا کانون مشخص مورد وفاق است (Campbell and Fainstein, 1996: 1). در دیدگاهی غیرمتمرکز در مورد برنامه‌ریزی، اولویت با مکان‌های محلی و منطقه‌ای است به‌جای مکان‌های ملی و فراملی. مکان‌های ملی و فراملی عموماً برای فعالیت‌های شرکتی و بوروکراسی‌های کلی‌تر است. حالا وقتی اجزای تشکیل‌دهنده مدل فریدمن را بررسی می‌کنیم به سامان‌دهی مجدد نظریه برنامه‌ریزی پی می‌بریم. در راستای این سامان‌دهی مجدد باید برنامه‌ریزی قانونی وجود داشته باشد. دیدگاه سنتی و منطقی در مورد برنامه‌ریزی به‌عنوان فعالیتی با ارزش خنثی، رد می‌شود. برنامه‌ریزی به اقتضای شرایط صورت می‌گیرد.

از دیدگاه هنجاری، علاقه‌مندی به شکلی از برنامه‌ریزی که به توزیع مجدد، برابری و عدالت دست می‌یابد در اثر سوزان فاینشتاین^۱ و تا حدودی متفاوت در کار دیوید هاروی مورد توجه می‌باشد (Fainstein, 2000: 218). پایه نظری فاینشتاین در «اقتصاد سیاسی پسا مارکسیستی» که دید پیچیده‌تری از ساختارها و فرصت‌های اجتماعی را در برمی‌گیرد، با تحلیل مادی تصویر می‌شود با جوامعی که ابتدائاً توسط گروه‌ها به‌جای طبقات شکل گرفته بودند کار می‌-

1. Susan Fainstein

کند، اما دل‌نگرانی‌های او کمتر مربوط به برنامه‌ریزی بوده و بیشتر به دنبال ارزش دادن به و ارتقاء خواسته‌های (مادی یا غیرمادی) این گروه‌ها است، و البته با این موضوع که گروه‌ها چگونه می‌توانند از اقدامات برنامه‌ریزی توزیع مجدد، بهره‌مند شوند درگیر می‌شود. موقعیت هنجاری هاروی ملهم از اهداف عدالت‌جویانه او، در مجموعه‌ای از «حقوق» مطرح می‌شود، که یکی از آن‌ها «حق بازساخت روابط فضایی به روش‌هایی است که فضا را از یک چارچوب مطلق عمل به جنبه ارتباطی و بالنسبه انعطاف پذیرتر از زندگی اجتماعی» تبدیل می‌کند (Harvey, 2000: 251). دانش در مورد یک مکان نه تنها از طریق شناخت ویژگی‌های یک محل (نظیر خط‌مشی‌های دولت و اقدامات محلی) بلکه از طریق شناخت عوامل خارجی نظیر شرایط اقتصادی، سیاسی و جهانی حاصل می‌شود. گام بعدی پس از تثبیت انتقاد از مفهوم‌سازی‌های موجود درباره شهرگرایی به مثابه ایدئولوژی، تدوین نظریه‌ای است که تابع منافع طبقاتی گروه مسلط شهری نباشد و بازنمایی‌های ایدئولوژیکی موجود را به رسمیت نشناسد (سوندرز، ۱۳۹۱: ۲۵۵). دیدگاه رئالیستی و تلفیقی راهی خارج از دوراهی‌های انتزاعی در مقابل ملموس، نظری در مقابل تجربی، ظاهر در مقابل محتوا، فاعل در مقابل مفعول و نظریه در مقابل عمل است که در بحث‌های انتقادی پیرامون مطالعات شهری و منطقه‌ای مطرح می‌کند. به گفته آلن (۱۹۸۷)، روابط کلی و انتزاعی چه به صورت فرایند و چه به صورت ساختار باشند با ویژگی‌های خاص فعالیت‌های اجتماعی، وقایع و یا پیشامدهای خاص (تاریخی) و ویژگی‌های متغیر فضاهای خاص در ارتباط‌اند (Allen, 1987: 237). در مواجهه با تئوری‌هایی که در برخوردشان با ظاهر و محتوای شهری و منطقه‌ای خیلی تخصصی برخورد نمی‌کنند و با عملکرد عاملان اجتماعی برخورد مناسب ندارند و نسبت به شرایط تاریخی و مکانی انتزاعات تئوریک حساسیتی ندارند، اهمیت نظریه اجتماعی رئالیستی مشخص می‌شود.

نتیجه‌گیری

این مقاله نشان داد رئالیسم انتقادی با بینشی دیالکتیکی بین قلمروهای محیط و جامعه، پیوندی درونی به وجود آورده است. همچنین از وحدت روش‌مند در این دو قلمرو نیز بحث گردید. بنابراین با وجود به رسمیت شناختن تفاوت‌های این دو قلمرو باید تصدیق کرد که روابط درونی و لایه‌مند آن‌ها در یک وحدت بنیادین به هم می‌پیوندند. اما وحدت-بخشیدن در پرتو سازوکارها و ساختارهایی قانون‌مند که به شکلی فرآیندی یا ضدپدیداری عمل می‌کنند هدف مطالعات شهری و منطقه‌ای است. تجربه‌گرایی و اثبات‌گرایی به‌طور کلی‌تر، پدیده‌های اجتماعی-فضایی را از طریق تمرکز صرف بر حوادث قابل مشاهده بررسی می‌کنند. با این حال همان‌طور که رئالیسم انتقادی مطرح می‌کند، توضیحات علی در پس پدیده اجتماعی - فضایی توسط این روش تحقیق اثبات‌گرایانه و تجربه‌گرایی آشکار نمی‌شوند، چراکه آن‌ها صرفاً بر سطح حوادث منظم و قابل مشاهده تمرکز می‌کنند. سطوح غیرقابل مشاهده‌ای از واقعیت اجتماعی-فضایی وجود دارد و روش‌شناسی‌های تحقیق تجربه‌گرا و اثبات‌گرایی در کشف ساختار و سازوکارهای مولد در پس این واقعیت اجتماعی-فضایی با مشکلات جدی مواجه می‌شوند.

رئالیسم انتقادی یک جهت‌گیری دیالکتیک برای سامان‌دهی مجدد نظریه برنامه‌ریزی ارائه داده و به چهارچوب یکپارچه‌ای اشاره می‌کند که مفاهیم انتزاعی و ملموس، جهانی و خاص، ظاهر و محتوا، جغرافیا (مکان) و تاریخ (زمان) را باهم تلفیق می‌کند به‌جای اینکه آن‌ها را به‌عنوان تنگنا تلقی کند. عامل دیالکتیک که کنش‌های میان افراد را

توجیه می‌کند و بر جامعیت جامعه تأکید دارد لازمه تحولات وسیع اجتماعی است و رئالیسم انتقادی که در عرصه کنش اجتماعی افراد تبلور پیدا می‌کند، خودآگاهی و رهایی انسان را به ارمغان می‌آورد. همچنین به‌عنوان یک مؤلفه اجتماعی-فضایی به ما در مورد نظریه توسعه منطقه‌ای آگاهی می‌دهد. رئالیسم انتقادی، الگوواره‌های توسعه از بالا به پایین را به چالش می‌کشد، الگوواره‌هایی که محرک‌های منطقه‌ای بر سر راه توسعه و همچنین تنوع منطقه‌ای تأثیر تغییرات ملی و جهانی را پنهان می‌کنند. مطابق با این رویکرد فلسفی، به‌جای آنکه نظریه‌های برنامه‌ریزی را که بر بستر شرایط اجتماعی و تاریخی معینی فرا می‌رویند به فرایندی و جوهری تقسیم کنیم و آن‌ها را به‌طور انتزاعی درک کنیم، بهتر است نظریه‌ها با میانجیگری شرایط زمانی و مکانی فهمیده و در رابطه با شرایط تاریخی و اجتماعی که در آن شرایط پیدا شده‌اند و ارزش‌هایی که در پشت آن‌ها قرار دارد درک شوند. ایده اصلی در روش رئالیسم انتقادی مطالعات برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای مبتنی بر این است که می‌توان با ساختن مفاهیم کلیدی که بیانگر ساختارهایی هستند که در صورت تحقق ظرفیت‌های بالقوه موجود می‌توانند در آینده تجلی عینی پیدا کنند، به الگوهای نظری برای مطالعه تحولات آتی نظام‌های برنامه‌ریزی دست‌یافت. همچنین، مطالعات شهری و منطقه‌ای باید به سمت نظریه‌هایی سوق داده شود که جنبه‌های هنجاری و ارزشی بیشتری داشته باشد و دوگانگی جوهری و فرایندی را در هم ادغام کند و عناصر تجویزی و تحلیلی را باهم در نظر گیرد.

تقدیر و تشکر

بنا به اظهار نویسنده مسئول، حامی مالی نداشته است.

منابع

- ۱) اجلالی، پرویز (۱۳۸۸). شناخت نظریه برنامه‌ریزی و گونه‌های آن، مجله علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی - دانشکده علوم اجتماعی، شماره ۴۴، صص. ۴۸-۱.
- ۲) افروغ، عماد (۱۳۹۴). شرحی بر دیالکتیک روی بسکار، رئالیسم انتقادی دیالکتیک، جلد اول، تهران: نشر علم.
- ۳) آلمندینگر، فیلیپ (۱۳۸۴). به‌سوی گونه‌شناسی فراتابانگرایانه نظریه برنامه‌ریزی، ترجمه: فاطمه تقی‌زاده، مجله برنامه‌ریزی و بودجه، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، دوره ۱۰، شماره ۳، شماره پیاپی ۹۲، صص. ۷۷-۵۱.
- ۴) آلمندینگر، فیلیپ (۱۳۸۹). نظریه برنامه‌ریزی، ترجمه: الهام بهمن تیموری، تهران: انتشارات آذرخش.
- ۵) آیتکین، استوارت و ولنتاین، گیل (۱۳۹۴). رویکردهایی به جغرافیای انسانی، مترجمان: محمد سلیمانی، علیرضا سائلی، الهام امیرحاجلو، ابوالفضل زنگانه، تهران: انتشارات ناقوس.
- ۶) باتامور، تام (۱۳۷۰). مکتب فرانکفورت، ترجمه: حسینعلی نودری، تهران: نشر نی.
- ۷) بلیکی، نورمن (۱۳۸۴). طراحی پژوهش‌های اجتماعی، ترجمه: حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- ۸) بنتون، تد و کرایب، یان (۱۳۸۴). فلسفه علوم اجتماعی: بنیادهای فلسفی تفکر اجتماعی، ترجمه: شهناز مسمی پرست و محمود متحد، تهران: آگه.
- ۹) توحیدی نصب، زینب و فروزنده، مرضیه (۱۳۹۲). رئالیسم انتقادی، قم: بوستان کتاب.
- ۱۰) جانستون، رونالد (۱۳۷۹). مسئله جا و مکان جغرافیایی، ترجمه: جلال تبریزی، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل وزارت امور خارجه.
- ۱۱) داداش پور، هاشم؛ علیزاده، بهرام و رستمی، فرامرز (۱۳۹۳). گفتمان عدالت فضایی در شهر، تهران: آذرخش.

- ۱۲) سایر، آندرو (۱۳۸۵). روش در علوم اجتماعی با رویکردی رئالیستی، ترجمه: عماد افروغ، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۱۳) سعادت، مجید (۱۳۸۵). ارتباطات و نظریه‌های انتقادی؛ یکشنبه بیست و ششم آذر ۱۳۸۵، قابل دسترسی در: www.msaadati.blogfa.com/post-30.aspx
- ۱۴) سوندرز، پیتر (۱۳۹۱). نظریه اجتماعی و مسئله شهری، ترجمه: محمود شارع پور، تهران: انتشارات تپسا.
- ۱۵) شکویی، حسین (۱۳۷۸). اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا، تهران: موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.
- ۱۶) شورت، جان رنه (۱۳۹۰). نظریه شهری: ارزیابی انتقادی. مترجم: کرامت الله زیاری، حافظ مهدنژاد و فریاد پرهیز. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. چاپ دوم.
- ۱۷) فریدمن، جان (۱۳۸۷). برنامه‌ریزی در حوزه عمومی (از شناخت تا عمل)، مترجم: عارف اقوامی مقدم، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- ۱۸) کرمی، تاج‌الدین (۱۳۹۰). نابرابری فضایی در فرایند گسترش کالبدی شهر (مورد: شهر تهران)، رساله دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، گروه برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران.
- ۱۹) لینچ، کوین (۱۳۷۶). نظریه شکل خوب شهر، مترجم حسین بحرینی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۰) مابوگونج، ال و مسیرا، آر. پی. (۱۳۶۸). توسعه منطقه‌ای: روش‌های نو، ترجمه: عباس مخبر، تهران: مرکز مدارک اقتصادی-اجتماعی و انتشارات سازمان برنامه‌و بودجه.
- ۲۱) محمدپور، احمد؛ عزیزاده، مهدی و رضایی، مهدی (۱۳۹۰). مقدمه‌ای بر بنیان‌های فلسفی و روش‌شناختی رئالیسم انتقادی، مجله اسلام و علوم اجتماعی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، سال سوم، بهار و تابستان، شماره ۵، صص. ۱۰
- ۲۲) محمدزاده تیتکانلو، حمیده (۱۳۷۸). دگرگونی در نظریه‌های برنامه‌ریزی شهری و تأثیر آن بر روش‌های ارزیابی، مجله برنامه‌ریزی و بودجه، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، شماره ۴۵، صص. ۴۷-۶۸.
- ۲۳) مرصوصی، نفیسه (۱۳۸۲). تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در شهر تهران، رساله دکترا، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- ۲۴) مطوف، شریف (۱۳۷۶). نگاهی به برنامه‌ریزی منطقه‌گرایی زیستی و امکان استفاده از آن در برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ایران، مجله برنامه‌ریزی و بودجه، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، تیر، شماره ۱۵، صص. ۴۷-۵۸.
- ۲۵) نوری، آلن (۱۳۹۴). دیالکتیک و تفاوت، مترجم: عماد افروغ، تهران: نشر علم.
- ۲۶) هاروی، دیوید (۱۳۹۰). وضعیت پسامدرنیته: تحقیق در خاستگاه‌های تحول فرهنگی، مترجم: عارف اقوامی مقدم، تهران: نشر پژواک.
- ۲۷) هال، تیم (۱۳۹۲). جغرافیای شهری، مترجمان: علیرضا سائلی، الهام امیرحاجلو، ابوالفضل زنگانه. تهران: جهاد دانشگاهی، واحد خوارزمی.
- 28) Afrough, E. (2015). A Commentary on Dialectics Roy Baskar, Critical Dialectical Realism, Vol. I, Tehran, Elm Press. [Persian].
- 29) Aitkin, S. & Valentine, G. (2016). Approaches to Human Geography. Translated by: Mohammad Soleimani, Alireza AlAmin, Elham Amirhajlou, Abolfazl Zanganeh. Tehran, Naghos Press. [Persian].
- 30) Albrecht, J. (1986). Development, Context & Purpose of Planning. The Journal of the school of Architecture-University of Illionis. Vol3. No. 2, pp. 4-5.
- 31) Allen, J. (1987). Realism as method, Antipode, No. 19, pp. 231-255.
- 32) Allmendinger, Ph. (2005). Towards a Post-Positivist Typology of Planning Theory. Translated by: Fatemeh Taghizadeh. Journal of Planning and Budget, Institute of Higher Education and Research in Management and Planning, Vol. 10, No. 3(92), pp. 51-77. [Persian].
- 33) Almendinger, Ph. (2010). Planning theory. Translation: Elham Bahman Teymouri. Tehran, Azarakhsh Publications. [Persian].

- 34) Beauregard, R. (1998). Writing the Planner, *Journal of Planning Education and Development*, 18(2), pp. 93-101.
- 35) Bennett, R. J. & Thornes J. B. (1988). *Geography in the United Kingdom 1984-1988: Report to the 26th International Geographical Congress in Sydney, Australia*, Royal Geographical Society.
- 36) Benton, T. & Craib, I. (2005). *Philosophy of Social Sciences: The Philosophical Foundations of Social Thought*, Translated by: Shahnaz Mesammaparast and Mahmoud Motahed, Tehran, Agah Press. [Persian].
- 37) Bhaskar, R. et al, (1998). *Critical Realism: Essential Readings*, London: Routledge.
- 38) Bhaskar, R. (1975). *A Realist Theory of Science*, Leeds, Leeds books.
- 39) Bhaskar, R. (1979). *the Possibility of Naturalism*. London: Harvester Wheatsheaf.
- 40) Bhaskar, R. (1989). *Reclaiming Reality*, London, Verso.
- 41) Bleiki, N. (2005). *Social Research Design*. Translated by: Hassan Chavoshian. Tehran: Ney. [Persian].
- 42) Bottomore, T. (1991). *Frankfurt School*, Translated by: Hossein Ali Nozari, Tehran: Ney Press. [Persian].
- 43) Brown, A. (1988) *Organisational Culture*, Pranice Hall, Financial Times Management.
- 44) Campbell, S. & Fainstein, S. (Eds.). (1996). *Reading in Planning theory*, London, Wiley-Blackwell.
- 45) Churchman, C. W. (1961). *Prediction and Optimal Decision - Philosophic Issues of a Science of Values*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- 46) Dadashpour, H., Alizadeh, B. & Rostami, F. (2014). *The Discourse of Spatial Justice in the City*, Tehran: Azarakhsh Press. [Persian].
- 47) Daniels, S. (1985). Arguments for a humanistic geography. In: R. Johnston (ed.). *The Future of Geography*. London: Methuen, pp. 143-58.
- 48) Davidoff. P. & Reiner, T. A. (1962). A Choice Theory of Planning. *Journal of The American Institute of planners*, No. 27, pp. 103-115.
- 49) Dean, K., et al. (2006). Realism, marxism and Method, in *Realism Philosophy and Social Science*. New York: Palgrave McMillan.
- 50) Dobson, P. J. (2001). The Philosophy of Critical Realism-An Opportunity for Information System Research. *Information Systems Frontier*, vol.3, no.2, PP. 199-201.
- 51) Ejlali, P. (2009). Understanding the theory of planning and species. *Journal of Social Sciences*, Allameh Tabatabaei University - Faculty of Social Sciences, No. 44, pp. 1-48.
- 52) Fainstein, S. (2000). New directions in planning theory. *Urban Affairs Review*. 35(4), pp. 451-78.
- 53) Friedman, J. (1965). A Response to Altshuler... *JAIP*, No. 3, p. 195.
- 54) Friedman, J. (1993). Towards a non-Eculidean mode of Planning. *Journal of The American Planning Association*, 59, No. 4, pp. 482-485.
- 55) Friedman, J. (2008). *Planning in the Public Domain: From Knowledge to Action*, Translator: Aref Aghvami Moghaddam. Tehran: Ministry of Housing and Urban Development, Urban Planning and Architecture Study and Research Center. [Persian].
- 56) Friedman, J. & Weaver, C. (1979). *Territory and Function*. London, E. Arnold.
- 57) Gore, C. (1984). *Regions in Question*. London: Methuen.
- 58) Gregory, D. (1978). *Ideology, Science and Human Geography*. London, Hutchinson.
- 59) Hall, T. (2013). *Urban Geography*. Translated by: Mohammad Soleimani, Alireza Saeli, Elham Amirhajlou, Abolfazl Zanganeh. Tehran, Kharazmi University. [Persian].

- 60) Harris, B. (1978). A note on planning Theory. *Environment and Planning A*. No. 10, pp. 221-224.
- 61) Harvey, D. (1973). *Social Justice and the City*. London, Arnold.
- 62) Harvey, D. (1987). Flexible accumulation through urbanization: reflections on postmodernism in the American city, *Antipode*, No. 19, pp. 260-86.
- 63) Harvey, D. (2000). *Spaces of Hope*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- 64) Harvey, D. (2011). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Translator: Aref Aghvami Moghaddam, Tehran, Pajhwok Press. [Persian].
- 65) Johnston, R. (2000). The issue of geographical location. Translation: Jalal Tabrizi, Tehran, Publications of the Office of Political and International Studies of the Ministry of Foreign Affairs. [Persian].
- 66) Jonas, A. (1988). A New regional geography of localities, *Area*, 20(1): 1-10.
- 67) Karami, T. (2011). Spatial inequality in the process of physical expansion of the city (Case Study: Tehran). Ph.D. Thesis in Geography and Urban Planning, Department of Urban Planning, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran. [Persian].
- 68) Logan, J., & Molotch, H. (2007). *Urban fortunes: The political economy of place*. University of California Press.
- 69) Lynch, Q. (1997). *The theory of the good shape of the city*, Translated by H. Bahreini, Tehran, Tehran University Press. [Persian].
- 70) Mabogunj, A. L. & Misra, R. P. (1989). *Regional development: new methods*. Translated by: Abbas Mokhber, Tehran, Center for Socio-Economic Documents and Publications of the Program and Budget Organization. [Persian].
- 71) Mark Purcell, *Excavating Lefebvre: (2002). the right to the city and its urban politics of the inhabitant*, *GeoJournal*, No. 58, pp. 99-108.
- 72) Marsousi, N. (2003). *Spatial analysis of social justice in Tehran*. Doctoral dissertation, Tarbiat Modares University, Faculty of Literature and Humanities. [Persian].
- 73) Massey, D. (1979). In what sense a regional problem? *Regional Studies*. Vol. 13, No. 2, pp. 233-243.
- 74) Maxwell, D., et al. (1998). *Farming in the shadow of the city: changes in land rights and livelihoods in peri-urban Accra*. Cities feeding people report series. Report No. 23, Toronto, IDRC.
- 75) Mohammadpour, A. & Alizadeh M. & Rezaei, M. (2011). An introduction to the philosophical and methodological foundations of critical realism. *Journal of Islam and Social Sciences*. Seminary and University Research Institute, Third Year, Spring and Summer, No. 5, pp. 79-106. [Persian].
- 76) Mohammadzadeh Titkanlu, H. (1999). Transformation in urban planning theories and its impact on evaluation methods. *Journal of Planning and Budgeting*. Higher Institute of Management Education and Research and Planning, No. 45, pp. 47-68. [Persian].
- 77) Motavaf, Sh. (1997). A look at bio-regional planning and the possibility of using it in regional planning in Iran. *Journal of Planning and Budgeting*. Higher Institute of Management Education and Research and Planning, July, No. 15, PP. 47-58. [Persian].
- 78) Mumford, L. (1938). *The culture of cities*, New York & Harcourt, Brace and Company,
- 79) Norri, A. (2015). *Dialectic and Difference*. translated by Emad Afrough, Tehran, Elm Press. [Persian].
- 80) Outhwaite, W. (1975). *New Philosophies of Social Science: Realism, Hermeneutics and Critical Theory*, London, Palgrave Macmillan.
- 81) Pawson, R., & Tilley, N. (1994). *Realistic Evaluation*, London: Sage.
- 82) Saadati, M. (2006). *Communication and critical theories*. Sunday, December 17, 2006, available at: www.msaadati.blogfa.com/post-30.aspx. [Persian].

- 83) Saunders, P. (2012). Social theory and the urban problem. Translation: Mahmoud Sharipour, Tehran, Tisa Publications. [Persian].
- 84) Sayer, A. (1979). Epistemology and Conceptions of people and nature in geography, *Geoforum*, Vol. 10, No. 1, pp. 9-44.
- 85) Sayer, A. (2006). Method in social sciences with a realistic approach. Translated by: Emad Afrogh. Tehran. Institute for Humanities and Cultural Studies. [Persian].
- 86) Scott, A.J. and Roweis, S.T. (1977). urban planning in theory and practice. a reappraisal *Environment and planning A*, No. 9, pp. 1097-1119.
- 87) Seidman, S. & Wagner, D. (eds.) (1992). *Postmodernism and Social Theory*. Cambridge, MA, Blackwell.
- 88) Shokui, H. (1999). *New Thoughts in the Philosophy of Geography*, Tehran, Institute of Geography and Cartography of Gitashenasi. [Persian].
- 89) Shorts, J. R. (2011). *Urban Theory: Critical Evaluation*. Translated by: Keramatullah Ziari, Hafez Mahdenejad and Faryad Parhiz. Tehran, University of Tehran Press. [Persian].
- 90) Smith, N. (1987). Academic war over the field of geography: the elimination of geography at Harvard, 1947–51. *Annals of the Association of American Geographers*. No. 77, pp. 155–72.
- 91) Soja, E.W. (1989). *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London, Verso.
- 92) Tawhidi Nasab, Z. & Forouzandeh, M. (2015). *Critical Realism*, Qom, Book Garden. [Persian].